

Література:

1. Выготский Л. С. Избранные педагогические исследования / Л. С. Выготский. – М. : АПН РСФСР, 1956. – 380 с.
2. Гільбух Ю. З. Психологічні аспекти словникового розвитку молодших школярів / Ю. З. Гільбух, О. І. Пенькова // Початкова школа. – 2009. – № 12. – С. 66-69.
3. Коваль Г. П. Методика викладання української мови : навч. посіб. [для студ. педінст., гуманіст. універс., пед. коледж.] / Г. П. Коваль, Н. І. Деркач, М. М. Наумчук. – [2-ге вид., доopr. та допов.]. – Тернопіль : Астон, 2008. – 287 с.
4. Ковальова В. І. Розвиток мовлення – найважливіша умова успішного навчання молодших школярів / В. І. Ковальова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : doc.osvita.ua/doc/files/.../movlennya.doc.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. / С. Д. Максименко. – [3-тє вид., доп. і переробл.]. – К. : ЦУЛ, 2008 – 271 с.
6. Наумчук М. М. Сучасний урок української мови в початковій школі / М. М. Наумчук. – [2-ге вид., доп. і переробл.]. – Тернопіль : Астон, 2005. – 352 с.
7. Підлубошник Н. М. Розвиток зв'язного мовлення у процесі навчання [Електронний ресурс] / Н. М. Підлубошник. – Режим доступу : http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/33123/. – Загол. з екрану.
8. Пономарьова К. І. Увиразнення синонімами мовлення молодших школярів / К. І. Пономарьова // Початкова школа. – 2001. – № 4. – С. 23-26.
9. Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 1-3 класів / І. О. Синиця. – К. : Рад. школа, 1974. – 140 с.

Кумпан Н. В.*

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 5-6 КЛАСАХ

Актуальність матеріалу, викладеного в статті, зумовлена необхідністю використання в організації навчальної діяльності елементів технології розвитку критичного мислення, найважливішим аспектом якого є його відповідність вимогам демократизації освіти та суспільства.

На сучасному етапі все очевиднішим стає те, що традиційна школа, орієнтована на передавання знань, умінь і навичок від покоління до покоління, від учителя до учня, не встигає за темпами їхнього нарощування. Фундаментальна мета сучасної освіти полягає не просто в наданні інформації учням, а в тому, щоб розвивати критичний спосіб мислення [2, с. 14]. Освіта орієнтована на майбутнє, яке не може бути наперед визначеним,

* © Кумпан Н. В.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

а отже, першочерговим є розвиток того типу мислення, що дає змогу адекватно оцінювати нові обставини та формувати стратегію подолання проблем, які можуть виникнути. Таким чином, розвиток критичного мислення стає найактуальнішим за часів інтенсивних соціальних змін, коли неможливо діяти без постійного пристосування до нових політичних, економічних або інших обставин, без ефективного вирішення проблем, значна частина яких не передбачувана.

Критичне мислення є винаходом американської когнітивної психології. Саме американські дослідники пізнавальних процесів досягли значних успіхів і мають визнаний у світі пріоритет у цій галузі, зокрема Дж. Андерсон, Р. Стернберг, Д. Халперн, Дж. Брунер, С. Міллер, Д. Надлер, Р. Солсо та ін.

Технологією критичного мислення як освітньою інновацією зацікавилися в Україні в середині 90-х років ХХ століття. Серед авторів, які досліджували цю проблему, – О. Пехота, О. Пометун, Л. Пироженко, С. Терно, Т. Дятленко, В. Олійник, М. Шеремет, І. Зязюн. Вони розглядали проблему формування критичного мислення в контексті оновлення змісту освіти і впровадження новітніх освітніх технологій у вітчизняній школі.

Переважає більшість педагогів прагне змінити практику своєї роботи, щоб сприяти активному навчанню учнів і розвитку в них критичного мислення. Учителі хочуть, щоб учні не просто запам'ятовували навчальний матеріал, а запитували, досліджували, творили. Якщо урок орієнтовано на досягнення конкретних цілей і добре організовано, учні засвоюють матеріал найбільш повно й з користю для себе. Навчання, результати якого можна використовувати упродовж значного часу, – це набагато ефективніший шлях використання часу, ресурсів педагога, аніж навчання, результати якого швидко забуваються, оскільки вони не розвиваються та не використовуються на практиці.

Мета статті – визначення основних шляхів формування критичного мислення учнів загальноосвітніх шкіл у процесі вивчення української літератури.

Відомий німецький педагог А. Дістервег зазначав: «Розвиток й освіта жодній людині не можуть бути дані чи повідомлені. Той, хто бажає до них долучитися, повинен

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

досягти цього власною діяльністю, власними силами, власним напруженням» [8, с. 2]. Національна стратегія розвитку освіти на 2012 – 2021 роки ставить за мету підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти для громадян України відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки, кожного громадянина; забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними задатками, здібностями, потребами на основі навчання упродовж життя [5, с. 3]. І тому сучасна школа потребує створення освітнього простору, спрямованого на виховання конкурентоспроможної особистості, котра зуміє розробляти свої життєві плани, самостійно використовувати знання для розв'язання проблем. У цьому сенсі є очевидною життєва необхідність формування критичного мислення для вітчизняної освітньої системи.

Технологія розвитку критичного мислення – педагогічна система, спрямована на формування у школярів аналітичного мислення. Мета цієї технології – навчити такого сприйняття навчального матеріалу, у процесі якого інформацію, яку отримує учень, можна розуміти, сприймати, порівняти з особистим досвідом і на її ґрунті формувати своє аналітичне судження. Ця технологія має унікальний набір прийомів і технік, які дозволяють на уроці створювати ситуацію мислення.

Технологія розвитку критичного мислення зорієнтована на співпрацю вчителя й учня, діяльнісну участь самого учня, на створення комфортних умов, які знімають психологічну напругу [6, с. 2]. Працюючи за нею, учень реалізує свої потреби й можливості, вчиться вирішувати свої проблеми самостійно, а також навчається способам оцінки власної діяльності.

Використовуючи технологію розвитку критичного мислення на уроках української літератури, учитель розвиває особистість учня в першу чергу при безпосередньому вивченні літератури, у результаті чого відбувається формування комунікативної компетенції, що забезпечує комфортні умови для пізнавальної діяльності й самовдосконалення.

Організація навчально-пізнавальної діяльності школярів на основі критичного мислення, зокрема й під час вивчення української літератури, розглядається

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

сьогодні як важливий дидактичний напрям, у якому домінують пошук чіткої постановки питання, обґрунтування, формулювання, твердження, альтернативи; прагнення до максимально важливої для даного предмета точності; використання надійних джерел та посилання на них; дотримання основної теми, цілісний розгляд ситуації; утримання в полі уваги вихідного (основного) завдання; вибір точки зору, позиції та її зміна при наявності достатніх підстав; послідовний розгляд частин складного цілого; вплив сприйняття й розуміння щодо чужих почуттів, рівня знань і глибини суджень, схильність до застосування навичок критичного мислення у житті.

Використання технології формування критичного мислення висуває певні вимоги щодо структури уроку. Такий урок складається з трьох фаз:

1. Фаза актуалізації (виклик) має на меті актуалізувати в пам'яті уже наявні знання, неформальним шляхом оцінити те, що учні знають, установити мету навчання, зосередити увагу на темі, представити контекст для розуміння нових ідей.

2. Фаза побудови знань (реалізація смислу) має на меті порівняти очікування учнів з тим, що вивчається, переглянути очікування, виявити основні моменти, відстежити процеси мислення, зробити висновки, поєднати зміст уроку з особистим досвідом учнів, поставити запитання до вивченого на уроці.

3. Фаза консолідації (рефлексія) має на меті узагальнити основні ідеї, інтерпретувати визначені ідеї, обмінятися думками, виявити особисте ставлення, апробувати ідеї, оцінити процес навчання [2, с. 13].

Критичне мислення формується та розвивається під час опрацювання інформації, розв'язання задач, проблем, оцінки ситуації, вибору раціональних способів діяльності. Тому такі уроки, де це постійно відбувається, створюють плідні умови для формування та розвитку критичного мислення. Якщо ж планувати етапи уроку з використанням на них відповідних специфічних форм та методів технології формування та розвитку критичного мислення, то результат буде ще більш високим. До найбільш поширених методів розвитку критичного мислення належать:

– структурований огляд – коротка лекція,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

повідомлення, що дається на початку уроку, щоб розбудити в учнів зацікавленість, представити ключові поняття та підготувати до засвоєння матеріалу;

– лінія цінностей – різновид кооперативної діяльності, який допомагає виявити думки учнів з проблемних питань;

– метод недостатньої інформації – форма роботи, коли учням спеціально слід давати не всю інформацію, потрібну для вирішення поставленого навчального завдання. Інформацію, якої не вистачає, учні мають отримати під керівництвом учителя;

– діаграма Венна — техніка графічного подання інформації, що виявляється при обговоренні двох ідей або текстів, між якими існують загальні та відмінні риси. Інформацію подано у вигляді двох або кількох кіл, які накладають одне на одне пропорційно до збігу/відмінностей, виявлених у процесі обговорення;

– метод спільного опитування – один із способів, що дозволяє організувати обговорення літературного твору;

– метод несподіваної заборони – форма роботи, за якої для розв'язання навчального завдання слід заборонити використовувати будь-який елемент. Його використання провокує учнів на проведення аналогій, допомагає здолати інерційність мислення;

– обмін завданнями – форма роботи, у ході якої учні однієї групи готують запитання для учнів інших груп.

Знання мають тривалий характер, якщо учень переформулює ідею, інформацію, пояснення чого-небудь із використанням особистого словника, що створює особистий осмислений контекст вивченого. Використання в цей час різноманітних засобів інтегрування нової інформації призводить до більш гнучких конструкцій, які можна ефективно й цілеспрямовано застосовувати в майбутньому [3, с. 2]. Особливостями навчального процесу, побудованого на засадах критичного мислення, є такі:

– у навчання включаються завдання, розв'язання яких потребує мислення вищого рівня;

– навчальний процес обов'язково організовується як дослідження учнями певної теми, що виконується шляхом інтерактивної взаємодії;

– результатом навчання є вироблення власних суджень через застосування певних прийомів мислення;

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

- викладання є оцінюванням результатів із використанням зворотного зв'язку «учні – вчитель»;
- критичне мислення потребує навичок оперування доказами, формулювання висновків;
- відповідальність вимагає достатньої мотивації учнів до розв'язання певних проблем.

Наведемо приклади використання методів та прийомів технології розвитку критичного мислення на уроках української літератури.

«Кінострічка видінь» (Українська література. 5 клас. П. Тичина «Блакить мою душу обвіяла»)

Із запропонованих слів учням треба скласти зв'язний текст. Це завдання можна використовувати на мотиваційному етапі перед початком вивчення творів, а потім порівняти, як це зробив автор, використавши ті ж самі слова.

Сонце, блакить, душа, хмари, трава, струмок, метелик, поля.

Яскраве сонце всміхнулося крізь хмари. Освітило блакить неба. Погладило своїми ніжними променями струмок, травицю. Привіталось з полем, яке вже почало жовтіти, і стало схоже на свого старшого брата – Сонце. Маленький метелик задивився на сонечко, й на душі в нього стало радісно.

«Сенкан» (Українська література. 6 клас. «Колискова пісня»)

Колискова пісня

Тиха, спокійна.

Заспокоює, навіює, зігріває.

Колискова – це ліричний твір.

Ніжність.

Таке п'ятиряддя допомагає підсумувати інформацію, визначити головні ідеї, думки.

«М'яке опитування» (Українська література. 6 клас. М. Вороний «Євшан-зілля»)

Це ще один приклад парної роботи. Учитель ставить запитання і просить дітей першого варіанту дати відповідь дітям другого варіанту (табл. 1). Ті вислуховують свого однокласника, а потім слухають правильну відповідь учителя або сильного учня й оцінюють відповідь свого партнера. Після цього міняються ролями. Тепер відповідає другий варіант, а оцінює перший.

Зразки запитань

I варіант	II варіант
Звідки автор взяв історичний факт про полоненого сина половецького хана? (<i>З літопису</i>)	Як малий половецький хан потрапив до князя Володимира? (<i>Був узятий у полон</i>)
Як жилося хлопчикові у князя? (<i>Дуже добре</i>)	Як почував себе старий хан – батько хлопчика? (<i>Страждав на самоті</i>)
Кого хан вирішив послати по сина? (<i>Співця</i>)	Що порадив хан посланцеві, щоб розбудити пам'ять юнака? (<i>Заспівати пісню, понюхати євшан-зілля</i>)
Як поставився хлопчик до слів посланця? (<i>Залишився байдужим</i>)	Які пісні співав посланець юнакові? (<i>Бойових та колицьких</i>)
Кого і що саме побачив юнак під впливом пахощів євшан-зілля? (<i>Рідний край, батька</i>)	Яке почуття «стисло горло, сперло груди» юнакові-половчанину? (<i>Почуття волі</i>)
Що зробив юнак під впливом спогадів? (<i>Вирушив додому</i>)	До кого автор звертається із заключним словом? (<i>До українців</i>)

Завдання, які вимагають застосування критичного мислення:

Розгляньте гравюру Л. Тарасевича «Нестор – літописець» й однойменну скульптуру М. Антокольського. Який твір мистецтва, на вашу думку, глибше передає колорит епохи Київської Русі XII століття і характер Нестора Літописця?

Гра «Так чи ні». (*Українська література. 5 клас. Зірка Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»*)

Цю гру доцільно застосовувати під час закріплення нового матеріалу.

Правила гри: уважно слухати голос учителя, запитання читаються тільки один раз, перепитування не дозволяється. Під час читання запитання необхідно записати відповіді «так» чи «ні».

1. У Богдановій квартирі вподобав з'являтися один привид, дуже патріотично налаштований (так).

2. Загадкова реліквія загублена на старому бойовищі, можливо, у замку чи фортеці на заході України (так).

3. Привид намагався розповісти про острови Баунті й золотого божка (ні).

4. Битва війська Богдана Хмельницького з поляками була в червні 1651 року (так).

5. Наталка в колодязі знайшла монету та самоцвіти (ні).

6. У Берестечко люди з'їдуться в дев'яту п'ятницю після Великодня (так).

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

7. Наталка загубилася в Берестечку й у неї викрали гроші (ні).

8. Наталка дізналася, що чимало шабелъ знищено, тому що з них робили найкращі ножі, щоб колоти свиней (так).

9. Батьків Наталки заарештували за крадіжку картини в Олеському замку (ні).

10. Король Ян Казимир зібрав, кого лише міг, стягнув до Берестечка пів-Європи, аби тільки здолати повсталу Україну (так).

11. Король зрадив, коли козаків перемогли (ні).

12. Пісня про Хмельницького допомогла розгадати загадку (ні).

Рефлексія. (Українська література. 5 клас. Зірка Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»)

– Що символізує шабля у повісті? Чому саме їй присвячені детективні пригоди героїв?

– Чи потрібно було її рятувати? Навіщо?

– Що нам, українцям, треба берегти й захищати?

– Що було для вас цікавим на цьому уроці?

– Що він допоміг зрозуміти? Які думки й почуття він у вас викликав?

– Які висновки для себе ви зробили після уроку?

Групування «Шабля» (Українська література. 5 клас. Зірка Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»)

– Які асоціації викликає у вас слово «шабля»? Запишіть їх (рис. 1).

Рис. 1. Можливі асоціації, які викликає слово «шабля»

Щоб навчити учнів мислити критично, треба, щоб учитель усвідомив необхідність активної участі учнів у процесі навчання. Дуже часто школярі пасивно сидять на уроках, слухаючи учителів, механічно записують, а потім бездумно відповідають на запитання,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

репродукуючи все те, що їм «надиктував» учитель. Вони розкладають знання, як щось застигле, що треба просто вгладити в голову. Такі учні не будуть мислити критично, поки учитель не створить творчої атмосфери, яка сприятиме активному залученню учнів до процесу навчання. А для цього треба дозволити учням вільно розмірковувати, робити припущення, встановлювати їхню очевидність або безглуздість. Коли діти повірять, що їхні думки цінні, а те, що вони думають, говорять, є важливим не тільки для них самих і кожному з них дозволено сказати: «Я не згоден», «Я думаю інакше», - тоді вони зможуть повністю включитися в процес критичного мислення і стануть готовими взяти відповідальність за власну думку.

Технологія розвитку критичного мислення універсальна. За її допомогою вчитель може залучити всіх учнів класу до активного набуття знань, до творчої діяльності, де всі учні стають учителями, а клас – діяльною громадою тих, хто вчиться.

Література:

1. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод. посіб. /О. Пометун, Л. Пироженко. – К. : А.П.Н., 2002. – 140 с.
2. Кроуфорд А., Саул В. Технології розвитку критичного мислення / А. Кроуфорд, В. Саул. – К. : Плеяди, 2006. – 220 с.
3. Мельник С. Ключові компетентності: визначення та зміст [Електронний ресурс] / С. Мельник. – Режим доступу : <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-03/08msacdc.pdf>
4. Мірошник С. Компетентнісний підхід у навчанні української літератури на основі впровадження технології розвитку критичного мислення [Електронний ресурс] / С. Мірошник. – Режим доступу: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/14/statti/miroshnik.htm>
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf
6. Раковська М. Інтерактивне навчання в сучасному освітньому процесі [Електронний ресурс] / М. Раковська. – Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf3/26.pdf>
7. Терно С. Критичне мислення – середньовічна відсталість? / С. О. Терно // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 37. – С. 301-306. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>
8. Хроменко І. Вісім ознак сучасного уроку світової літератури / І. Хроменко // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2012. – № 7-8. – С. 2-4.